אוניברסיטת בן-גוריון בנגב
Ben-Gurion University of the Negev

תאריך הבחינה: 08/03/2022, 09:00
שם המרצה: ד"ר שירה צ'פמן
שם המתרגל: מר אסף ארזי
שם הקורס: תורת הכבידה 1
מספר הקורס: 203.1.4181
שנה: 2021/22 סמסטר: א' מועד: ב'
משך הבחינה: 4 שעות
חומר עזר: דף נוסחאות המצורף לטופס

יש לענות על 3 שאלות בלבד (בחירה מתוך 4) ולציין בתחילת מחברת הבחינה אילו שאלות בחרתם. אחרת, יבדקו שלוש השאלות המופיעות ראשונות מתחילת המחברת.

ערך כל שאלה הוא 40 נקודות.

1. חצי מישור לורנץ-פואנקרה (40 נקודות)

נתונה מטריקה

$$ds^2 = \frac{1}{t^2}(-dt^2 + dx^2)$$

כאשר $t > 0, -\infty < x < \infty$.

א. הראו שלוקח זמן עצמי אינסופי להגיע מכל נקודה בחצי המישור העליון אל נקודה על ציר ה-x לאורך מסלול ישר המקביל לציר ה-t. **(5 נקודות)**

ב. כתבו את המשוואות הגיאודזיות. **(7 נקודות)**

ג. מצאו גודל שמור בתנועה לאורך הגאודזות. **(5 נקודות)**

ד. כתבו את משוואת נרמול המהירות עבור גאודזות דמויות זמן. הראו שהגאודזות דמויות-זמן (*timelike*) הן חצאי היפרבולות עם רדיוס בריבוע חיובי המשיקות לקונוסי האור, או קווים מאונכים לציר x. **(8 נקודות)**

ה. הראו שהגאודזות דמויות-אור הן קוים בזווית של ± 45 מעלות מציר ה-x. **(7 נקודות)**

ו. הוכיחו על ידי חישוב סקלר העקמומיות שזהו מרחב דה-סיטר (דו מימדי). **(8 נקודות)**

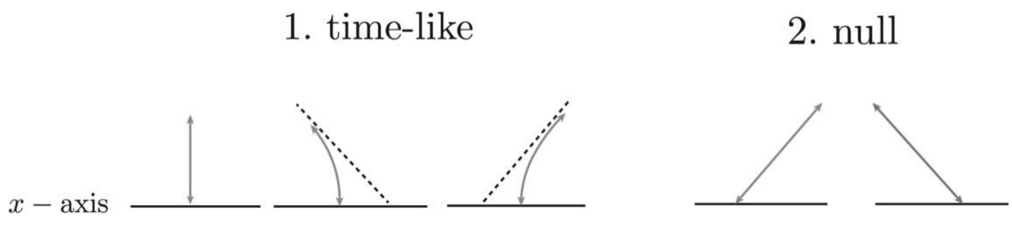

טל. 08-6461655/6/7
ת.ד. 653 באר-שבע 84105 examunit@bgu.ac.il

2. מטריקת שוורצשילד בקואורדינטות הרמוניות (40 נקודות)

בכל סעיף ניתן להשתמש בסעיפים קודמים כנתון גם אם לא פתרתם אותם.

נתונה הזהות $\Gamma^{\rho}_{\rho\mu} = \frac{1}{\sqrt{|g|}}\partial_\mu\sqrt{|g|}$

א. הוכיחו את הזהות של דיברגנס **(6 נקודות)**

$$\nabla_\mu V^\mu = \frac{1}{\sqrt{|g|}}\partial_\mu\left(\sqrt{|g|}V^\mu\right)$$

ב. הוכיחו את הזהות של לפלסיאן **(6 נקודות)**

$$g^{\mu\nu}\nabla_\mu\nabla_\nu f = \frac{1}{\sqrt{|g|}}\partial_\mu\left(\sqrt{|g|}g^{\mu\nu}\partial_\nu f\right)$$

ג. כתבו את הלפלסיאן (הפועל על פונקציה סקלרית) בגיאומטריית שוורצשילד, בקואורדינטות שוורצשילד (t, r, θ, ϕ). **(10 נקודות)**

ד. הראו שהקואורדינטות הכמו-קרטזיות (t, x, y, z) הבאות הן קואורדינטות הרמוניות בגיאומטריית שוורצשילד. **(10 נקודות)**

$$t = t$$
$$x = (r - M)sin\theta cos\phi$$
$$y = (r - M)sin\theta sin\phi$$
$$z = (r - M)cos\theta$$

ה. כתבו את אלמנט האורך של גיאומטרית שוורצשילד בקואורדינטות הספריות המוגדרות מתוך הקואורדינטות ההרמוניות הנ"ל, כלומר (t, R, θ, ϕ), כך ש- $R = \sqrt{x^2 + y^2 + z^2}$. היכן ממוקם האופק במונחי הקואורדינטות החדשות הנ״ל? **(8 נקודות)**

3. יצירת גלי כבידה על ידי מוט מסתובב (40 נקודות)

מוט אחיד דק בעל מסה M ואורך L מסתובב במישור xy בתדירות זוויתית Ω.

א. חישוב גלי הכבידה הנוצרים הוא בקירובים בהם שדה הכבידה של המוט חלש (גם באזור המוט עצמו) ומהירותו נמוכה. בטאו קירובים אלה לפי הפרמטרים של השאלה, ביחידות גיאומטריות $G = c = 1$. **(8 נקודות)**

ב. חשבו את מומנט הקוודרופול $(I_{i'j'})$ של המוט במערכת המסתובבת יחד איתו. **(8 נקודות)**

ג. חשבו את גלי הכבידה (ההפרעה $\bar{h}_{ij}$) אשר יוצר המוט במערכת אינרציאלית. **(8 נקודות)**

ד. חשבו את הספק הקרינה. **(8 נקודות)**

ה. בהנחה שבעקבות איבוד האנרגיה התדירות הזוויתית משתנה, אך רדיוס המוט לא משתנה, מצאו את התאוצה הזוויתית של המוט. **(8 נקודות)**

4. יקום נתון (40 נקודות)

נתון מודל קוסמולוגי הומוגני ואיזוטרופי המתואר על ידי המטריקה

$$ds^2 = -dt^2 + \left(\frac{t}{t_*}\right)^{\frac{4}{3}}(dx^2 + dy^2 + dz^2)$$

כאשר t_* קבוע.

א. האם היקום פתוח, סגור או שטוח? **(10 נקודות)**

ב. מצאו את צפיפות האנרגיה הכוללת ביקום $\rho(t)$. **(10 נקודות)**

ג. האם המודל מתאר יקום הנשלט על ידי קרינה? **(10 נקודות)**

ד. בהנחה שגיל היקום הוא $14Gyr$, חשבו את קבוע האבל הנצפה היום (ביחידות של yr^{-1}). **(10 נקודות)**

בהצלחה!

טל. 08-6461655/6/7
ת.ד. 653 באר-שבע 84105 examunit@bgu.ac.il

דף נוסחאות: תורת הכבידה 1

נוסחאות כלליות

החלפת קואורדינטות במטריקה

$$g_{\mu'\nu'} = \frac{\partial x^{\mu}}{\partial x^{\mu'}}\frac{\partial x^{\nu}}{\partial x^{\nu'}} g_{\mu\nu} \qquad ds^2 = g_{\mu\nu} dx^{\mu} dx^{\nu}$$

חוק טרנספורמציה של טנזור כללי

$$T^{\mu_1'\mu_2'\cdots\mu_k'}{}_{\nu_1'\nu_2'\cdots\nu_\ell'} = \frac{\partial x^{\mu_1'}}{\partial x^{\mu_1}} \cdots \frac{\partial x^{\mu_k'}}{\partial x^{\mu_k}} \frac{\partial x^{\nu_1}}{\partial x^{\nu_1'}} \cdots \frac{\partial x^{\nu_\ell}}{\partial x^{\nu_\ell'}} T^{\mu_1\mu_2\cdots\mu_k}{}_{\nu_1\nu_2\cdots\nu_\ell}$$

סימני קריסטופל

$$\Gamma^{\sigma}_{\mu\nu} = \frac{1}{2} g^{\sigma\rho}(\partial_\mu g_{\nu\rho} + \partial_\nu g_{\mu\rho} - \partial_\rho g_{\mu\nu})$$

נגזרת קוואריאנטית

$$\nabla_\mu V^\nu = \partial_\mu V^\nu + \Gamma^{\nu}_{\mu\lambda} V^\lambda \qquad \nabla_\mu V_\nu = \partial_\mu V_\nu - \Gamma^{\lambda}_{\mu\nu} V_\lambda$$

נגזרת קוואריאנטית של המטריקה

$$\nabla_\rho g_{\mu\nu} = \partial_\rho g_{\mu\nu} - \Gamma^{\lambda}_{\rho\mu} g_{\lambda\nu} - \Gamma^{\lambda}_{\rho\nu} g_{\mu\lambda}$$

נגזרת קוואריאנטית של טנזור כללי

$$\begin{aligned}\nabla_\sigma T^{\mu_1\mu_2\cdots\mu_k}{}_{\nu_1\nu_2\cdots\nu_\ell} =& \partial_\sigma T^{\mu_1\mu_2\cdots\mu_k}{}_{\nu_1\nu_2\cdots\nu_\ell} \\ & + \Gamma^{\mu_1}_{\sigma\lambda} T^{\lambda\mu_2\cdots\mu_k}{}_{\nu_1\nu_2\cdots\nu_\ell} + \Gamma^{\mu_2}_{\sigma\lambda} T^{\mu_1\lambda\cdots\mu_k}{}_{\nu_1\nu_2\cdots\nu_\ell} + \cdots \\ & - \Gamma^{\lambda}_{\sigma\nu_1} T^{\mu_1\mu_2\cdots\mu_k}{}_{\lambda\nu_2\cdots\nu_\ell} - \Gamma^{\lambda}_{\sigma\nu_2} T^{\mu_1\mu_2\cdots\mu_k}{}_{\nu_1\lambda\cdots\nu_\ell} + \cdots\end{aligned}$$

טנזור העקמומיות של רימאן

$$R_{\rho\sigma\mu\nu} = g_{\rho\lambda} R^{\lambda}{}_{\sigma\mu\nu} \qquad R^{\rho}{}_{\sigma\mu\nu} = \partial_\mu \Gamma^{\rho}_{\nu\sigma} - \partial_\nu \Gamma^{\rho}_{\mu\sigma} + \Gamma^{\rho}_{\mu\lambda}\Gamma^{\lambda}_{\nu\sigma} - \Gamma^{\rho}_{\nu\lambda}\Gamma^{\lambda}_{\mu\sigma}$$

זהויות וקשרים בטנזור העקמומיות של רימאן

$$R_{\rho\sigma\mu\nu} = R_{\mu\nu\rho\sigma} \qquad R_{\rho\sigma\mu\nu} = -R_{\sigma\rho\mu\nu} \qquad R_{\rho\sigma\mu\nu} = -R_{\rho\sigma\nu\mu}$$

זהויות ביאנקי

$$R_{\rho\sigma\mu\nu} + R_{\rho\mu\nu\sigma} + R_{\rho\nu\sigma\mu} = 0 \qquad \nabla_\lambda R_{\rho\sigma\mu\nu} + \nabla_\rho R_{\sigma\lambda\mu\nu} + \nabla_\sigma R_{\lambda\rho\mu\nu} = 0$$

טנזור וסקלר העקמומיות של ריצ'י

$$R = R^{\mu}{}_{\mu} = g^{\mu\nu} R_{\mu\nu} \qquad R_{\mu\nu} = R^{\lambda}{}_{\mu\lambda\nu} \qquad R_{\mu\nu} = R_{\nu\mu}$$

טנזור איינשטיין וזהות ביאנקי

$$G_{\mu\nu} = R_{\mu\nu} - \frac{1}{2} R\, g_{\mu\nu} \qquad \nabla^\mu G_{\mu\nu} = 0$$

משוואת איינשטיין עם קבוע קוסמולוגי Λ -

$$G_{\mu\nu} + \Lambda g_{\mu\nu} = \frac{8\pi G}{c^4} T_{\mu\nu}$$

(לחילופין, יש שנוהגים לכלול את הקבוע הקוסמולוגי בהגדרת טנזור התנע-אנרגיה)

המשוואה הגאודזית

לגרנזיאן עבור המשוואה הגאודזית של חלקיק בוחן עם פרמטר שרירותי σ לאורך קו העולם של החלקיק $x^\alpha = x^\alpha(\sigma)$:

$$L\left(\frac{dx^\alpha}{d\sigma}, x^\alpha\right) = \left(-g_{\alpha\beta}(x)\frac{dx^\alpha}{d\sigma}\frac{dx^\beta}{d\sigma}\right)^{1/2}$$

משוואה גאודזית עבור חלקיק בוחן במונחי הזמן העצמי τ

$$\frac{d^2x^\alpha}{d\tau^2} = -\Gamma^\alpha_{\beta\gamma}\frac{dx^\beta}{d\tau}\frac{dx^\gamma}{d\tau} \qquad \text{או} \qquad \frac{du^\alpha}{d\tau} = -\Gamma^\alpha_{\beta\gamma}u^\beta u^\gamma$$

היכן ש $u^\alpha = \frac{dx^\alpha}{d\tau}$ היא מהירות החלקיק בבסיס הקואורדינטה $u \cdot u = -1$. משוואה גאודזית של קרני אור דומה עד כדי החלפת הזמן העצמי בפרמטר אפיני λ ועם נרמול $u \cdot u = 0$.

גדלים נשמרים $\xi \cdot u = \text{const}$ היכן ש ξ וקטור קילינג, למשל $\xi^\alpha = (0,1,0,0)$ בבסיס קואורדינטה שבו המטריקה $g_{\alpha\beta}(x)$ בלתי תלויה בקואורדינטה x^1.

מרחבים חשובים

(אפשר לעבוד ביחידות גאומטריות $c = G = 1$)

מרחב-זמן שטוח 4 ממדי בקואורדינטות קרטזיות

$$ds^2 = -(c\,dt)^2 + dx^2 + dy^2 + dz^2 \equiv \eta_{\alpha\beta}dx^\alpha dx^\beta$$

מרחב-זמן שטוח 4 ממדי בקואורדינטות פולריות

$$ds^2 = -(c\,dt)^2 + dr^2 + r^2 d\theta^2 + r^2\sin^2\theta d\phi^2$$

מטריקה של שדה חלש

$$ds^2 = -\left(1 + \frac{2\Phi(x^i)}{c^2}\right)(c\,dt)^2 + \left(1 - \frac{2\Phi(x^i)}{c^2}\right)(dx^2 + dy^2 + dz^2), \qquad \frac{\Phi(x^i)}{c^2} \ll 1$$

גאומטריית שוורצשילד בקואורדינטות שוורצשילד

$$ds^2 = -\left(1 - \frac{2GM}{c^2 r}\right)(c\,dt)^2 + \left(1 - \frac{2GM}{c^2 r}\right)^{-1} dr^2 + r^2(d\theta^2 + \sin^2\theta d\phi^2)$$

גאומטריית שוורצשילד בקואורדינטות אדינגטון-פינקלשטיין ביחידות גאומטריות

$$ds^2 = -\left(1 - \frac{2M}{r}\right)dv^2 + 2dvdr + r^2(d\theta^2 + \sin^2\theta d\phi^2)$$

היכן שהקואורדינטה החדשה v קשורה לאלו הקודמות בקשר

$$t = v - r - 2M\log\left|\frac{r}{2M} - 1\right|$$

טל. 08-6461655/6/7
ת.ד. 653 באר-שבע 84105 examunit@bgu.ac.il

בסיסי קואורדינטה ובסיסים אורתונורמליים

אוסף וקטורי בסיס $\{\boldsymbol{e}_{\hat{\alpha}}\}$ בבסיס אורתונורמלי מקיימים: $\mathbf{e}_{\hat{\alpha}}(x)\cdot\mathbf{e}_{\hat{\beta}}(x)=\eta_{\hat{\alpha}\hat{\beta}}$

אוסף וקטורי בסיס $\{\boldsymbol{e}_{\alpha}\}$ בבסיס הקואורדינטה המתאים לבחירת קואורדינטות x^α כלשהי מקיימים: $\mathbf{e}_{\alpha}(x)\cdot\mathbf{e}_{\beta}(x)=g_{\alpha\beta}(x)$

היכן שאלמנט האורך לובש את הצורה $ds^2=g_{\alpha\beta}(x)dx^\alpha dx^\beta$ במונחי אותן הקואורדינטות.

בבסיסים שבהם המטריקה אלכסונית $g_{\alpha\beta}(x)=0$ לכל $\alpha\neq\beta$, ניתן לכתוב בסיס <u>אורתונורמלי</u> שרכיביו בבסיס הקואורדינטה הם

$$(\mathbf{e}_{\hat{0}})^\alpha=[(-g_{00})^{-1/2},0,0,0],\qquad(\mathbf{e}_{\hat{1}})^\alpha=[0,(g_{11})^{-1/2},0,0],\qquad\text{etc.}$$

מדידה: $E=m\gamma=m(1-(v/c)^2)^{-1/2}=-p\cdot u_{obs}$

גלי כבידה

מטריקה לינארית של גלי גרביטציה עבור הפרעה $h_{\alpha\beta}$ קטנה

$$ds^2=-(c\,dt)^2+dx^2+dy^2+dz^2+h_{\alpha\beta}dx^\alpha dx^\beta$$

כיול הרמוני (או כיול לורנץ) עבור גלי כבידה נתון ע"י

$$\Box x^\alpha=0\quad\Rightarrow\quad\partial_\mu\bar{h}^\mu{}_\nu=0,\qquad\bar{h}_{\mu\nu}\equiv h_{\mu\nu}-\frac{1}{2}\eta_{\mu\nu}h,\qquad h\equiv\eta^{\alpha\beta}h_{\alpha\beta}$$

היכן שמתייחסים ל- x^α כפונקציות סקלריות תחת הפעלת הדלאמברטיאן.

בכיול לורנץ משוואות איינשטיין בריק לובשות את הצורה $\Box h_{\alpha\beta}=0$.

אם בנוסף עובדים בכיול transverse traceless עבור גל הנע בכיוון ציר z ההפרעה לובשת את הצורה:

$$h_{\alpha\beta}(t,z)=\begin{pmatrix}0&0&0&0\\0&f_+(t-z)&f_\times(t-z)&0\\0&f_\times(t-z)&-f_+(t-z)&0\\0&0&0&0\end{pmatrix}$$

היכן שהפונקציות הכלליות $f_+,f_\times$, ניתנות לפירוק פוריה באמצעות גלים מישוריים $e^{i\omega(z-t)}$.

<u>יצור גלי כבידה</u>: נוסחת הקוואדרופול (היכן ש μ היא צפיפות המסה, במקרה של מספר מקורות בדידים האינטגרל מוחלף בסכום, הנוסחה תקפה עבור מקור מבודד):

$$\bar{h}^{ij}(t,r)=\frac{2G}{c^4r}\frac{d^2}{dt^2}I^{ij}(t-r/c)\qquad I^{ij}(t)\equiv\int d^3x\mu(t,\vec{x})x^ix^j\qquad\begin{pmatrix}\text{weak source,}\\\text{low velocities,}\\\text{large }r\end{pmatrix}$$

הספק הקרינה בגלי כבידה (אנרגיה ליחידת זמן) היכן ש $\langle\cdots\rangle$ מסמל ממוצע על זמן מחזור

$$P_{\rm GW}=-\frac{G}{5c^5}\left\langle\frac{d^3J^{ij}}{dt^3}\frac{d^3J_{ij}}{dt^3}\right\rangle\qquad J_{ij}\equiv I_{ij}-\frac{1}{3}I\delta_{ij},\qquad I\equiv I_{ij}\delta^{ij}$$

קוסמולוגיה

מודלים קוסמולוגיים של Friedman-Robertson-Walker:

$$ds^2 = -(c\,dt)^2 + a^2(t)\left[d\chi^2 + \begin{Bmatrix} \sin^2\chi \\ \chi^2 \\ \sinh^2\chi \end{Bmatrix}(d\theta^2 + \sin^2\theta\, d\phi^2)\right], \qquad \begin{Bmatrix} \text{closed} \\ \text{flat} \\ \text{open} \end{Bmatrix}$$

לחילופין

$$ds^2 = -(c\,dt)^2 + a^2(t)\left[\frac{dr^2}{1-kr^2} + r^2(d\theta^2 + \sin^2\theta\, d\phi^2)\right], \qquad \begin{Bmatrix} k=+1, & \text{closed} \\ k=0, & \text{flat} \\ k=-1, & \text{open} \end{Bmatrix}$$

היכן ש$a(t)$, פקטור הסקלה. קבוע האבל מוגדר ע"י $H(t) = \dot{a}(t)/a(t)$.

משוואת פרידמן הראשונה (עם קבוע קוסמולוגי Λ ועקמומיות מרחבית k):

$$\left(\frac{\dot{a}}{a}\right)^2 = \frac{8\pi G}{3}\rho - \frac{kc^2}{a^2} + \frac{\Lambda c^2}{3}$$

לחילופין, ניתן לבלוע את הקבוע הקוסמולוגי בצפיפות האנרגיה ρ כלומר לכלול בה תרומה $\rho_{vac} = \frac{\Lambda c^2}{8\pi G}$.

משוואת פרידמן השנייה

$$\frac{\ddot{a}}{a} = -\frac{4\pi G}{3}\left(\rho + \frac{3p}{c^2}\right) + \frac{\Lambda c^2}{3}$$

את המשוואה השנייה ניתן להחליף בחוק הראשון של התרמודינמיקה במרחב עקום

$$\frac{d}{dt}[\rho(t)a^3(t)] = -\frac{p(t)}{c^2}\frac{d}{dt}[a^3(t)]$$

אינטגרלים שימושיים וזהויות טריגונומטריות

(אינטגרלים שנדרשים לבחינה יוספו לרשימה זו במידת הצורך בגרסא שתחולק עם הבחינה)

$$\int_{u_2}^{u_1} \frac{du}{\sqrt{(u_1-u)(u-u_2)}} = \pi, \qquad \int_{u_2}^{u_1} \frac{u\,du}{\sqrt{(u_1-u)(u-u_2)}} = \frac{1}{2}\pi(u_1+u_2), \qquad u_1 > u_2$$

$$\int_0^{a+\sqrt{a^2+1}} \frac{1+ax}{\sqrt{1+2ax-x^2}} = \frac{\pi}{2} + 2a + O\left(a^2\right), \qquad a \gg 1$$

$$\sin(\alpha+\beta) = \sin(\alpha)\cos(\beta) + \sin(\beta)\cos(\alpha), \qquad \cos(\alpha+\beta) = \cos(\alpha)\cos(\beta) - \sin(\alpha)\sin(\beta)$$

$$\cos^2\theta = \frac{1+\cos(2\theta)}{2}, \qquad \sin^2\theta = \frac{1-\cos(2\theta)}{2}$$